MÜTERCİMİ BİLİNMEYEN BİR SAD-KELİME-İ ALÎ TERCÜMESİ
INTERPRETER UNKNOWN AN SAD-KELIME-I ALI TRANSLATION

ADEM CEYHAN
Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Prof. Dr., Manisa Celal Bayar University, Faculty of Science and Letters, Department of Turkish Language and Letter
ceyhanadem@hotmail.com
ORCID ID: orcid.org/0000-0002-9680-6580

YASİN KARADENİZ
Arş. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Res. Assist. Manisa Celal Bayar University, Faculty of Science and Letters, Department of Turkish Language and Letter
ykaradeniz57@gmail.com
ORCID ID: orcid.org/0000-0002-0604-1271

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi-Journal of Turkish Researches Institute
TAED-60, Eylül-September 2017 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-*Article Types*	:	Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date*	:	22.07.2017
Kabul Tarihi-*Accepted Date*	:	23.08.2017
Sayfa-*Pages*	:	1-32
DOI-	:	http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat3803

www.turkiyatjournal.com
http://dergipark.gov.tr/ataunitaed
This article was checked by iThenticate.

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
JOURNAL OF TURKISH RESEARCHES INSTITUTE
TAED-60, 2017. 1-32

MÜTERCİMİ BİLİNMEYEN BİR SAD-KELİME-İ ALÎ TERCÜMESİ

INTERPRETER UNKNOWN AN SAD-KELIME-I ALI TRANSLATION

ADEM CEYHAN, YASİN KARADENİZ

Öz

Türk edebiyatı tarihinde peygamber, mutasavvıf, filozof, hükümdar gibi muhtelif şahsiyetlerin özlü sözlerinin tercüme ve şerhi konusunda çeşitli eserler meydana getirilmiştir. Güzel sözlerin çeviri ve izahı mahiyetindeki bu metinlerin mühim bir kısmını Hz. Ali vecizeleriyle alâkalı eserler teşkil eder. Ünlü Arap yazarı ve Mutezile kelâmcısı Câhız, Hz. Ali'nin binleri bulan güzel sözleri arasından yüzünü seçerek "*Mie Kelime*" veya "*Mi'at amsâl Alî bin Ebî Tâlib*" adlı bir kitapçık meydana getirmiştir. Bu hikmetli sözler, Fars ve Türk edebiyatında hayli rağbet görmüş ve daha ziyade "*Sad-Kelime-i Alî"* (Hz. Ali'nin Yüz Sözü) adı altında tercüme ve şerh edilmiştir.

Türk edebiyatı tarihinde *Sad-Kelime-i Alî*'nin adlarını bildiren âlim, şair ve yazarlar eliyle yapılmış tercüme ve şerhleri bulunduğu gibi, kimin tarafından yapıldığı belli olmayan çevirilerine de zaman zaman rastlanmaktadır. Tek yazma nüshası tespit edilen "*Sad-Kelime-i Emîrü'l-mü'minîn Alî"* isimli kitapçık da söz konusu eserlerin mütercimi belli olmayan örneklerinden biridir. Hangi asır edebî şahsiyetlerinden olduğu bilinmeyen şair, Hz. Ali'nin yüz sözünü birer beyitle Batı Türkçesine (Azerbaycan Türkçesi) çevirmiştir. Mukayeseler, onun Âdil bin Ali bin Âdil Hâfız'ın H. 889 / M. 1484 yılında tamam-ladığı Farsça *Sad-Kelime-i Alî* tercümesinden kısmen faydalandığını göstermektedir. Bu ya-zıda, *Sad-Kelime-i Emîrü'l-mü'minîn Alî*'nin, anılan mütercimi meçhul tercümesi hakkında bilgi verildikten sonra eserin yeni harflere ve günümüz Türkçesine çevrilmiş metni sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Câhız, Sad-Kelime-i Alî, tercüme, Âdil bin Ali bin Âdil Hâfız

Abstract

In the history of Turkish literature, various works have been created in the field of interpretation and translation of the essential words of various personalities such as prophet, sufi, philosopher and sovereign. Famous Arab writer Jahiz (d. 255/869), selectly hundreds from between thousands of beatiful words of Hz. Ali and created him o booklet called "Mie Word" or "Mi'at Amsal Ali bin Talib". These erudite words have been very popular in Persian and Turkish literature and have been translated and expounded more often under the name of "Sad-Kelime-i Alî".

In the history of Turkish literature, there are translitions and commentaries of Sad-Kelime-i Ali's made by scholars, poets and writers as well as there are also some translations that are not known by whom made. The booklet entitled "Sad-Kelime-i Emîru'l-mu'minîn Alî" which is the only one written copy is one of the translator unknown examples the mentioned works. The poet who does not know which century literary person, has translated Hz. Ali's hundred words into Western Turkic (Azerbajiani Turkic) with one for of couplet. In this article, about the unknown translation of the interpreter of Sad-Words-i Ali was informed after, were presented to the new letter and the text translated into contemporary Turkic.

Key Words: Jâhiz, Sad Kelime-i Alî, translation, Âdil bin Ali bin Âdil Hâfiz.

Giriş

"Hemen hemen her milletin edebiyatında peygamberler, din ve tasavvuf büyükleri, âlim, filozof, hükümdar, şair ve yazarların güzel sözlerinden meydana gelen eserler vardır" hükmü verilse, herhâlde yanlış olmaz. Hz. Süleyman'a nispet edilen bazı güzel ve bilgece sözleri derleyici "*Emsâl-i Süleyman*" (Hz. Süleyman'ın Meselleri), Lokman Hekim tarafından verildiği bildirilen öğütler, Yunan filozofu Eflâtun'un (M.Ö. 427-347) eserlerinden toplanan veya ona ait olduğu rivayet edilen özdeyişler, adaletiyle meşhur Sâsânî hükümdarı Nûşirevan'dan (ö. 579) nakledilen hikmetli cümleler, La Rochefoucauld'un (1613-1680) kısaca "Maximes" adıyla anılan eseri, bu konuda hemen akla gelen örneklerden birkaçıdır.

Müslüman milletlerin edebiyatında -bilhassa Batı tesirinden önceki asırlarda- *Kur'an* ayetlerinden sonra en çok faydalanılan ve atıfta bulunulan kaynak, Hz. Muhammed'in hadisleridir. Sayılamayacak kadar çok âlim, şair ve yazar, eserlerinde Hz. Peygamber'in hadislerini yeri geldikçe hayatî bir esas hâlinde saygıyla andığı gibi derleme, tercüme ve açıklama yoluna da gitmiştir. Hz. Peygamber'in amcası oğlu, İslâm'ı ilk kabul edenlerden, damadı, dördüncü halifesi, aynı zamanda ilim, irfan, cesaret, fazilet, hitabet gibi çeşitli meziyetlere sahip olan Hz. Ali'nin (600?-661) veciz sözleri de Müslüman ulusların edebiyatında hayli rağbet görmüş; birçok derleme, tercüme ve şerh faaliyetinin konusunu teşkil etmiştir. Çeşitli eserlerde dağınık hâlde bulunan Hz. Ali sözlerine dair toplamaların en kıdemli ve meşhur olanlarından biri, ünlü Arap yazarı ve Mûtezile kelâmcısı Câhız'ın (ö. 255/869) derlemesidir. Câhız, Hz. Ali'nin çok sayıdaki sözleri arasından yüzünü seçerek *Mie Kelime* gibi bir ad altında toplamış (Bu konuda daha fazla bilgi için Ertuğrul 2009: 227-230); onun derlediği bu özlü sözleri Reşîdüddin Vatvat (ö. 578/1182) Farsça'ya çevirmiş; Arapça güzel cümlelerle açıklamış; her bir vecizenin manasını iki beyitli kıt'alar hâlinde nazmen de ifade etmiştir. (Ateş 1968: 47). Vatvat'ın bu eserinin tesirleri, *Sad-Kelime-i Alî*'nin 14 veya 15. asırdan itibaren meydana getirilen müteaddit Türkçe tercümesinde görülür. (Meselâ, Ceyhan 2006: 102-105, 120-121, 124-125, 126-127 vd.)

Edebiyat tarihimizde sahibi bilinen birtakım *Sad-Kelime-i Alî* tercümeleri bulunduğu gibi, anılan eserin kimin tarafından ve hangi tarihte meydana getirildiği belli olmayan çevirileri de görülür. İşte tahminimize göre, 15. asrın sonlarında veya 16. asırda Azerbaycan Türkçesiyle yapılmış "*Sad-Kelime-i Emîrü'l-mü'minîn Alî"* isimli tercüme de bu çeşit mütercimi meçhul eserlerden biridir. Yazımızda adı geçen kitapçığı şekil ve muhteva yönünden inceledikten sonra yeni harflere ve günümüz Türkçesine çevirerek okuyucuların mütalâasına sunacağız.

"Sad-Kelime-i Emîrü'l-mü'minîn Alî 'Aleyhi's-salâtü ve's-selâm"

Bu başlığı taşıyan eser, Süleymaniye Kütüphanesi Reşid Efendi Bölümü 1009 numarada, 124b-142a yaprakları arasında bulunmaktadır. Konusu, başlığından da anlaşılacağı üzere, müminlerin reisi Hz. Ali'ye nispet edilen yüz sözdür. Sanırız, eserin başlığındaki "Emîrü'l-mü'minîn Alî" (müminlerin reisi Ali) kelimelerinden sonra kullanıldığı görülen "aleyhi's-salâtü ve's-selâm" ibaresi, İslâmî ilimlere veya edebiyata vâkıf okuyucuların hemen dikkatini çekmiştir. Zira "dua ve selâm onun üzerine olsun!"

manasındaki bu cümle, İslâm âlimleri örfünde bilhassa Peygamberimiz Hz. Muhammed'in adı anıldıktan sonra kullanılır. Hz. Ali gibi sahabelerin isminin anılmasının ardından ise, bir saygı ifadesi olarak "Allah ondan razı olsun." manasındaki "radiya'llâhü anh" cümlesini kullanmak, yaygın bir âdettir. Hz. Ali'nin isminden sonra "aleyhi's-selâm" veya "aleyhi's-salâtü ve's-selâm" cümlesinin söylenmesi yahut yazılması, Şiîlerde görülen bir davranıştır. İlk beyitten sonra (vr. 124b) ve bir vecizeden önce (vr. 131b) de gördüğümüz bu "aleyhi's-salâtü ve's-selâm" cümleleri, eğer müstensihe değil, mütercime aitse, o takdirde kendisinin Şiî olduğu söylenebilir.

Sad-Kelime-i Emîrü'l-mü'minîn Alî, vr. 125b'de لو كشف الغطاء ما ازددت يقينا sözünün tercümesiyle başlamakta; 141b'ye kadar her sayfada üç Arapça vecize ve bunların manzum Türkçe tercümesi yer almakta; 142a'da سقطات الالفاظ و شهوات الجنان و هفوات اللسان dua cümlesinin tercümesiyle sona ermektedir. (Bu sözün baş tarafı olan اللهم اغفر رمزات الالحاظ tahminimize göre, onarım sırasındaki sayfa karışmasından ötürü 137b'dedir). Metinde Arapça cümleler, tercümelerine nazaran daha büyükçe, koyu siyah ve harekeli, onların birer beyitten ibaret Türkçe çevirileri ise harekesiz ve küçük yazılmıştır. Tercümenin sonunda istinsah tarihi ve müstensih adı bulunmamaktadır. Ancak şu da unutulmamalıdır ki, tek bir nüshaya dayanarak verilecek hükümlerin yanıltıcı olması mümkündür; anılan tercümenin bulunabilecek başka kopyalarının mütercimi, meydana getiriliş tarihi, kaynakları gibi konularda bilgi ihtiva etmesi ihtimal dahilindedir.

Şairin tercüme ettiği yüz söz, Hz. Ali'nin binleri bulan vecizeleri arasından ünlü Arap yazarı Câhız'ın seçerek "*Mie Kelime*" veya "*Mi'at amsâl Alî bin Ebî Tâlib*" adını verdiği cümlelerdir. Mütercim, her bir Arapça sözü remel bahrinin "fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün" kalıbına uygun yazdığı birer beyitle dilimize çevirmiştir. Henüz başka nüshasını tesbit edemediğimiz bu eserde mütercimin kimliğine ve eserini meydana getirdiği tarihe dair her hangi bir kayıt bulunmamaktadır. Şair, bu nüshaya göre, eseri için mukaddime (başlangıç), "sebeb-i telif-i kitâb" ve "hâtime" (sonuç) gibi bahislere yer vermemiş; Allah adıyla söze başlamanın faziletini belirten ve çevireceği vecizelerin Hz. Ali tarafından söylendiğini bildiren iki beyti müteakip, *Sad-Kelime-i Alî*'yi tercüme etmiştir.

Onun, "Düşmanların en büyüğü, hilesi gizli olanıdır." manasındaki sözün tercümesinde muhatabına "ey nâm-dâr" (vr. 133b, 52. söz), yani ey namlı, ünlü diye hitap etmesi, söz söyleyen kişinin meşhur olduğunu düşündürmektedir. "Danışmayı bırakmakla doğru bulunmaz." manasındaki **لا صواب مع ترك المشورة** sözünün tercümesinde "*...ey şeh-i 'âlî-cenâb*" diyerek hitap etmesi ise eserini bir sultana sunmak üzere meydana getirdiğini akla getirmektedir:

"Meşveretsiz iş ḫaṭādur ey şeh-i ʿālī-cenāb
Meşveret ḳıl her işe vallāhu ālem bi'ṣ-ṣavāb" (vr. 140b)

[Ey şerefli hükümdar, danışmadan iş yapmak hatadır. Her iş konusunda (o işle alâkalı, bilgili ve güvenilir kişilere) danış! Doğrusunu Allah daha iyi bilir...]

1. Farsça Bir Eserden Faydalanış ve Tercüme Tarihi Hakkında İpucu

Hz. Ali'nin yüz sözünü dilimize çeviren şair ve yazarlarımızdan çoğu, Reşîdüddîn Vatvat'ın bu konuda biraz önce andığımız eserinden, birkaçı ise Âdil bin Ali bin Âdil

Hâfız'ın tercümesinden faydalanmıştır. Söz konusu ettiğimiz *Sad-Kelime-i Emîrü'l-mü'minîn Alî* adlı eserle belirttiğimiz bu iki metni karşılaştırdık. Mukayese sonucunda şairin 10-15 kadar vecizenin tercümesinde (Metnimizdeki sıra numarasına göre 10, 13, 25, 44, 49, 51, 52, 53, 54, 58, 60, 64, 65, 68, 3, 6, 98. söz) Âdil bin Ali bin Âdil Hâfız'ın *Sad-Kelime-i Alî* hakkındaki Farsça manzum eserinden faydalandığını gördük. 15. asır Fars şairlerinden olan Âdil bin Ali bin Âdil Hâfız[1], Hz. Ali'nin Câhız tarafından bir araya getirildiği bilinen yüz güzel sözünü, aruzun "Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün" kalıbına uygun birer beyitle Farsçaya çevirmiştir. (Yazma bir nüshası: Ankara Millî Ktp. Yz. B 253, vr. 11b-15b). Eserini inceleyip sunduğumuz meçhul mütercimin "Söyleyen kimseye bakma, söylenen söze bak!" manasındaki لا تنظر الى من قال وانظر الى ما قال vecizesinin altında (vr. 138b), şair Âdil'in kitapçığında yer alan şu Farsça beytin kayıtlı bulunması da ifade ettiğimiz istifadenin başka bir delilidir:

درسخن نيكو تامل كن سخن‌كورا مبين
كز فقيران در وجود ايد سخنهاى كزين

Ancak *Sad-Kelime-i Alî*'yi Doğu Türkçesine çeviren şairin, saydığımız beyitlerinin bir kısmında Âdil bin Ali bin Âdil Hâfız'ın Farsça kitapçığından faydalandığı açıkça anlaşılmaktaysa da bazılarında bu istifade kesinlik taşımamakta; bir tahmin seviyesinde kalmaktadır. Şu hâlde onun tercümesinde şair Âdil'in eserinin tesiri, onda bir veya yüzde on denebilecek kadar azdır. Bu faydalanma konusunda birkaç örnek vermek gerekirse, şunlar anılabilir: "Kişi bilmediği şeyin düşmanıdır." manasındaki المرء عدو لما جهله sözünü Âdil bin Ali bin Âdil Hâfız, Farsçaya şöyle çevirmiştir:

كر ندانند از قصور خويش تمييز مردمان
دشمن آن تمييزباشند اشكارا و نهان (vr. 13a)

Aynı vecizeyi, adını veya mahlasını bilmediğimiz şair, Türkçeye şu şekilde çevirmiştir:

"Kim ki bilmez bir işi ya aŋlamaz 'ilmin 'ıyān
Düşmeni érür ol işüŋ āşikārā vü nihān" (vr. 126b).

[Kim bir işi bilmez veya ona dair ilimden açıkça anlamazsa, o işin belli veya gizli düşmanıdır.]

Bu Farsça beyitle Türkçe beyit mukayese edildiğinde, birinci mısralarda benzerliğin pek belirgin olmadığını, fakat ikinci mısralarda hem lâfız (söz), hem manaca benzeyişin bulunduğunu söylemek mümkündür. "Her yudumda bir boğaz düğümlenmesi ve her lokmada bir yutkunma zorluğu vardır" manasındaki فى كل جرعة شرقة ومع كل اكلة غصة vecizesini Âdil bin Ali bin Âdil Hâfız, Farsçaya şu şekilde çevirmiştir:

[1] Âdil bin Ali bin Âdil Hâfız'ın 15. asrın ikinci yarısında hayatta olduğunu, bir katalogtaki kayda göre, *Nesrü'l-leâlî*'yi H. 889/ M. 1484 yılında tercüme etmiş olmasından anlıyoruz. (Krafft, 1842: 182). Onun *Kitâb-ı Tercümân* adlı (Pertsch 1888: nr. 36, 2) veya başka bir nüshasına göre "*Tercümânü'l-lûga*" isimli (Karabulut 1995: 91) bir Arapça- Farsça sözlüğü de vardır.

محنت آبادیست دنیا کاندران باشد محال

(vr. 14b) يك لب نان بى بلا و شربت آبى بى ملال

Aynı sözün mahlası meçhul şairimiz tarafından Türkçeye şöyle çevrildiğini görmekteyiz:

"Miḥnet-ābādī durur dünyāy ki érür muḥāl

Bir yiyim çörek belāsız bir içim su bī-melāl" (vr. 134b).

[Dünya, zahmet-meşakkat (imtihan) yeridir… Burada bir lokma ekmeğin belâsız, bir yudum suyun sıkıntısız olması imkânsızdır…]

Görüldüğü gibi, bu Türkçe beyit, Âdil bin Ali bin Âdil Hâfız'ın Farsça beytinin tercümesidir. *Sad-Kelime-i Alî*'yi Türkçeye çeviren edebî şahsiyetin adı geçen Fars şairinden faydalandığını düşündüren son bir örnek olarak نعمة الجاهل كروضة على مزبلة (Cahilin nimeti çöplük içindeki bostan gibidir) sözünün tercümesini gösterebiliriz. Âdil bin Ali bin Âdil Hâfız, bu vecizeyi Farsçaya şöyle tercüme etmiştir:

نعمت و اسباب نادان نزد ارباب صلاح

(vr. 13a) هست تنون بستان سراى در ميان مستراح

Aynı Arapça sözü, eserini inceleyip neşrettiğimiz şairimiz, şu şekilde dilimize çevirmiştir:

"Cāhilüŋ her ni'meti kim vardur ey ehl-i ṣalāḥ

Érür ol gülşen kimi kim ola yéri müsterāḥ" vr. (132b)

[Ey salih, iyi insan, cahile ait olan her nimet, yeri helâ olan güllük gibidir.]

Şu birkaç örnek gösteriyor ki, ismi belli olmayan Türk şairi, Hz. Ali'nin yüz sözünü dilimize çevirirken, Âdil bin Ali'nin Farsça *Sad-Kelime-i Hazret-i Ali* tercümesinden "onda bir oranında" denebilecek kadar az da olsa faydalanmış; muhteva yönünden istifade ettiği bu eserin nazım şekliyle aruz kalıbını da uygun bularak kullanmıştır. Âdil bin Ali bin Âdil Hâfız, bir katalogda verilen bilgiye göre, Hz. Ali'nin bazı güzel sözlerini içine alan meşhur *Nesrü'l-leâlî*'yi H. 889/ M. 1484 yılında Farsça'ya çevirdiğine göre (Krafft, 1842: 182), tanıttığımız Türkçe tercüme, anılan seneden sonra meydana getirilmiş olmalıdır.

2. Eserin Şekil ve Muhtevası Üzerine

Eseri vezin, kafiye, redif gibi şeklî unsurlar yönünden inceldiğimizde, ilkin şairin birçok beytinde imale görüldüğünü, fakat bunun o asırda, bilhassa Türkçe asıllı kelimelerin çokça kullanılması hâlinde neredeyse bir mecburiyet hâlini aldığını belirtmek yerinde olur. Kitapçık,"bir/ zelîl" (vr. 132b, 48. söz), "nâ-merd érür/ merd érür" (vr. 134b, 59. söz) gibi birkaç istisna sayılmazsa, kafiyeleri bakımından umumiyetle başarılıdır. Mütercim, Hz. Ali sözlerini çevirirken maksadını tezat, mecaz, teşbih, telmih, istifham gibi edebî sanatlardan faydalanarak güzelce ifade etmeye çalışmaktadır. Şairin anılan edebî sanatlardan en çok tezat ve mecazı kullandığı dikkat çekmektedir.

"*Sad-Kelime-i Alî"* adıyla tanınan derlemedeki sözlerin hepsi, tereddütsüz denebilir ki, Hz. Ali'nin tarihî kişiliğine ve İslâm esaslarına uygundur. Örnek vermek gerekirse, "Eğer perde açılsa, şüphesiz, sağlam bilgim artmaz" şeklinde çevrilebilecek ilk vecizede, Hz. Ali'nin Allah, ahiret, Cennet, Cehennem, melekler gibi İslâmî inancın konusunu teşkil

eden gaybî varlıklara sağlam bir şekilde inandığını, perde kaldırılsa dahi şüphesiz imanının artmayacağını belirttiği görülür. Burada Bakara Suresinin başında (2/3) takva sahiplerinin birinci vasfı olarak gayba inanmanın sayıldığını, sonra gözün görmesini engelleyici gaflet perdesiyle alâkalı "…şimdi gaflet perdeni açtık. Artık bugün gözün keskindir" (Kaf Suresi, 50/22) manasındaki ayeti ve bilginin gözle görme derecesinde olanı hakkındaki "Yine and olsun, onu yakîn gözüyle göreceksiniz" (Tekâsür Suresi, 102/7) mealindeki ayeti hatırla(t)mak yerinde olur. *Sad-Kelime-i Alî*'yi teşkil eden diğer sözlerin de *Kur'an*ve hadisteki dayanaklarını aynı şekilde tek tek bulup göstermek mümkündür. Biz burada bir örnek vermekle yetindik. Nitekim Kastamonulu müderris Hâcegîzâde Mustafa bin Mehmed (ö. 998/ 1589-90), İmamzâde Mustafa Vehbî (ö. 1294/1877) gibi bahis konusu Arapça vecize derlemesini dilimize çeviren yahut şerh (izah) eden bazı ilim adamları, zaman zaman o cümlelerle alâkalı ayet ve hadisleri de anmışlardır.

Şunu da belirtmek yerinde olacaktır ki, mütercim, 64. vecizenin tercümesinde kaba bir kelimeyi kullanarak kelâm edebine aykırı davranmıştır. *Kur'ân-ı Kerim*'de Allah'ın -zulme uğrayanların dışında- kötü sözün açıkça söylenmesini sevmediği bildirilmiş (Nisâ Suresi, 4/148); Hz. Peygamber'in çeşitli hadislerinde de inanan insanlar çirkin, ahlâka, âdâba uygun olmayan kelimeleri telâffuz etmekten sakındırılmıştır.

Elimizdeki kitapçıkta yakîn (sağlam bilgi) sahibi olmak, manevî uyanıklık, değerini ve derecesini bilmek, kendisini ve Rabbini bilmek, dili güzel sözlere alıştırmak, haddini aşmamak, bir kimseye kalabalık arasında öğüt vermemek, gereğinden fazla konuşmaktan kaçınmak ve çok şaka yapmaktan sakınmak, kusurları affetmek, Hakk'ın yolunu tutmak, sadaka vermek, düşünmeden konuşmamak, Allah'ın nimetlerine şükretmek, iyi huylu olmak, kendini beğenmek ve ameline güvenmekten uzak durmak gibi İslâmî ve ahlâkî yönden makbûl işler tavsiye edilmekte; cehalet, aynı hatayı tekrar tekrar işleyip özür dilemek, aşırı istekli oluş ve açgözlülük, nefsinin gayr-ı meşru arzularına düşkünlük, kıskançlık, insanlardan beklenti içinde bulunmak, faydalı işlerden alıkoyacak şekilde başkalarına düşmanlık, ikiyüzlülük, musibet sırasında sabırsızlıkla sızlanmak, gereksiz şeyleri isterken gerekli olanları ihmal etmek, gıybet dinlemek… vb. davranışlar yerilmekte; muhatap doğrudan veya dolaylı olarak bunlardan sakındırılmaktadır. Tefsir, hadis, tasavvuf, ahlâk, tıp, psikoloji, epistemoloji, fizyonomi gibi çeşitli ilim dallarına vâkıf olanlar, bu özlü sözler içinde kendi sahalarıyla alâkalı hakikate uygun, isabetli ve dikkat çekici tespit, tecrübe ve tavsiyeleri görebilecektir.

3. Dil Hususiyetleri Yönünden Esere Umumi Bir Bakış

13. yüzyıl Türk dünyası için bir hayli hareketli geçmiştir. Çeşitli siyasî ve sosyal baskılar sebebiyle batıya doğru hareketlenen Oğuz boylarının Batıdaki Bizans ve Haçlı gruplarla çarpışması sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik hayatta da hareketlenmelerine yol açmıştır. Bu hareketlilik dile de yansımış; bu döneme kadar tek bir yazı dili hâlinde gelen Türk yazı dili, Doğu ve Batı Türkçesi olarak ikiye ayrılmaya başlamıştır. Yazı dilindeki bu ayrışma, eserlere de aksetmiştir.

Bu dönemde yazılan birçok eserde Doğu ve Batı Türkçesinin ayırıcı özellikleri bir arada bulunmaktadır. R. Rahmetî Arat'ın bu eserler için kullandığı "karışık dilli eserler" ifadesi, Z. Korkmaz, M. Canpolat, S. Buluç'un öncülüğünü yaptığı birçok Türkolog tarafından desteklenerek günümüze kadar ulaşmıştır ve günümüzde de bazı araştırmacılar bu tabiri kullanmaya devam etmektedir (Korkmaz 2005: 296). Ş. Tekin ise bu görüşe karşı çıkmış; bu eserlerin Eski Anadolu Türkçesinin geçiş dönemi özelliği olmayıp o eserlerin farklı bölgelerde kopya edilmesi ya da Türkistan'dan gelen bazı kişilerin ağız özelliğine dayanması sebebiyle oluştuğunu söylemiştir (Tekin 1974: 67-69). Türkologlar bu dönemde, yani 13.-15. yüzyıllar arasında yazılmış eserlerde hem Doğu Türkçesinin hem de Batı Türkçesinin özelliklerinin bir arada bulunmasının nedenini, nasılını ve ne şekilde kullanıldığını açıklamaya çalışmışlardır. Türkologlar bu açıklama sırasında;

"Eserlerin dilindeki karışıklık, yazarların tercihi midir yoksa dönemin yazı dilinin bir özelliği midir?

Oğuz boylarının Anadolu'ya gelirken kullandığı bir yazı dili var mıydı, yoksa Oğuzcayı Anadolu'da mı öğrendiler?" gibi sorulara cevap aramaya çalışmışlardır.

Karışık dilli eserler ve "olga-bolga" metinleri tabirine dikkat çeken isimlerin başında R. Rahmeti Arat gelmektedir. Arat, XI-XIII. yüzyıllar arasında kullanılan Türkçeyi geçiş dönemi, yani Doğu Türkçesinden Batı Türkçesine geçiş dönemi olarak nitelendirmiş ve bu dönemin daha iyi anlaşılabilmesi için "olga-bolga" metinlerinin dikkatle taranması gerektiğini belirtmiştir (Arat 1987: 318).

Ş. Tekin, karışık dilli eserlerin ortaya çıkışını eski Türkçe ile ilişkilendirmenin aynı dönemde yazılmış bazı eserlerin "katıksız Oğuz Türkçesi" ile yazılmasının sebebinin izahında yetersiz kalacağını söyleyerek karışık dilli eserlerin eski Türkçenin bir aşaması olabilmesi için;

Aydınoğlu Mehmed Beg için F. Attâr'dan çevrilen Tezkiretü'l-Evliyâ'nın dilinde niçin *m- (<b-), bol-, bar-, +ni* (yükleme hâli) yoktur?

Sultan Veled Türkçe manzumelerinde niye babası Mevlânâ'ya uyup "karışık şiveli bir Türkçe" kullanmamış da yukarıda saydığımız çağdaşları gibi "katıksız Oğuzcayı tercih etmiştir? gibi sorulara cevap verilmesi gerektiğini söylemiştir (Tekin 1974: 68). Tekin'e göre XI-XIII. yüzyıllarda yazılmış bazı eserlerin Oğuzcaya aykırı özellik taşımasını Eski Türkçe ile ilişkilendirmek yanlıştır. Bu özelliklerin devrin bütün eserlerinde değil de bazı eserlerinde görülüyor olması, dönemin özelliği şeklinde genelleştirmek yerine şahıslara bağlamak daha uygundur. Çünkü Orta Asya'dan gelen yazarlar, kuruluş dönemini yaşayan Oğuzcayı kendi şivelerinin özellikleriyle etkilemeye çalışmışlardır.

G. Doerfer'in öncülüğündeki bir grubun Halaçça üzerinde yapmış olduğu çalışmalar ve ortaya koyduğu veriler, Selçuklu Dönemi'ne ve Oğuzcaya bakışı değiştirmiştir. Doerfer'e göre Oğuzca standart bir yazı dili hâline gelene kadar kendi içerisinde farklı ağız yapıları sergilemiştir. Doerfer, Oğuzcayı önce Selçukça ve Türkmence olarak ayırmış; sonrasında Selçukçayı ise Batı Selçukçası ve Doğu Selçukçası şeklinde iki kola ayırmıştır. Ayrıca, Doğu Selçukçasının içinde bulunan Horasan Türkçesinin, Doğu Türkçesinin etkisinde kalmış bir Oğuz lehçesi olduğunu ve Azerbaycan Türkçesi ile Anadolu Türkçesi arasında bir bağlantı unsuru olduğunu söylemiştir. Doerfer'e göre XI-XIII. yüzyıllarda Anadolu'da "olga-bolga" tabirindeki eserlerin ortaya çıkması, Horasan Türkçesinin, yani Doğu Oğuzcanın Batı Oğuzcasını etkilemeye

çalışmasının bir sonucudur. (Doerfer 1977: 193). Doerfer'in bu görüşleri doğrultusunda Zeynep Korkmaz da Oğuzcanın tarihî gelişime süreci ile ilgili görüşlerini değiştirmiştir. Korkmaz'a göre uzun yıllar *karışık dilli eserler* adlandırmasının bırakılarak *Selçuklu Türkçesi Ağızları* ifadesinin kullanılması daha uygundur. (Korkmaz 2015: 167).

Eski Anadolu Türkçesi ya da Oğuzcanın yazı dili hâline gelme sürecinde yaşanan bu karışıklık çok tabiîdir. Geniş bir coğrafyaya yayılmış Türklerin ağızlarında farklıklar olması kaçınılmazdır. Çünkü günümüzde Anadolu'da bölgeler arasında ağız farklılıkları olduğu gibi, bir ilin bir ilçesinin köyleri arasında bile ağız farklıkları bulunmaktadır. Olaya bu açıdan bakacak olursak, Türkçenin XIII. yüzyıla kadar tek bir yazı dili hâlinde gelmesi nedeniyle Oğuzlar, kendilerine özgü ağız özelliklerini yazı diline yansıtamamışlardır. Ancak Oğuzların çeşitli sebeplerle batıya doğru hareketlenmesi ve merkezi otoriteden uzaklaşması ile Oğuzlar ağız özelliklerini temel alan bir yazı dilini oluşturabilecek bir ortamı bulmuşlardır. Bu süreçte farklı bölgelerin ağızlarını bir arada bulunduran eserlerin ortaya çıkması, Zeynep Korkmaz'ın da ifade ettiği gibi Selçuklu Türkçesi Ağzı özelliklerinin eserlere yansımasıdır.

İncelemesi yapılan *Sad Kelime-i Alî Tercümesi*, Batı Selçukçası (Oğuzca)'nın Azerbaycan Türkçesi sahasında yazılmış bir eserdir. Anadolu Türkçesi ile iç içe olan Azerbaycan Türkçesinin belirleyici özellikleri XIII-XIV. yüzyıllardan itibaren şekillenmeye başlamıştır (Buran vd. 2014: 95). Osman Nedim Tuna ise bu dönemi "Erken Azeri Türkçesi" şeklinde tarif etmiştir. (Tuna 1986: 7). Azerbaycan Türkçesi, bu dönemden itibaren Anadolu Türkçesiyle paralel şekilde tek bir kol hâlinde gelişmesini sürdürmüştür. 1828'de Azerbaycan'ın ikiye ayrılmasıyla Azerbaycan Türkçesi de Güney Azerbaycan (İran'ın kuzeyi) ve Kuzey Azerbaycan Türkçesi olmak üzere iki kol hâlinde günümüze kadar gelmiştir (Ergin 1981: XI).

Sad-Kelime-i Alî Tercümesi isimli bu kitapçık, söz varlığı ve gramer özellikleri bakımından incelediğinde, eserin Batı Selçukçasının Azerbaycan Türkçesi sahasında yazıldığı görülmektedir. Eserde genel olarak Oğuz Türkçesinin bir özelliği olan ol- fiili kullanılmıştır. Ancak sadece üç yerde bol- fiili kullanılmıştır: *bolmaz* (47/1), *bolsa* (69/1), *bolsa (*79/1). XI-XIII. yüzyıllar arasında Oğuzcanın farklı ağızlarının dil özelliklerini bir arada bulunduran eserlere "karışık dilli eserler" adı verilmektedir. Ancak XIV. hatta XV. yüzyılda yazılmış bazı eserlerde Eski Türkçe ve Doğu Türkçesinde kullanılan *bol-* fiili ile *ol-* fiilinin aynı eserde kullanılmasını göz önünde bulunduran Eski Anadolu Türkçesi araştırmacıları, bu metinleri "olga-bolga" biçiminde yazılmış eserler şeklinde ifade etmişlerdir. Dil bakımından incelemesini yaptığımız bu eserde de ol- ve bol- fiillerinin kullanılıyor olması, bu eserin karışık dilli bir eser özelliği bulunduğunu göstermektedir.

Oğuz Türkçesinin farklı kolları ve ağızlarında ortak birçok kelime olduğu gibi, ağız farklılıklarına dayanan bazı ayrışmalar da mevcuttur. *Sad-Kelime-i Alî Tercümesi*'ne söz varlığı açısından baktığımızda ise, Azerbaycan Türkçesini Anadolu Türkçesinden ayıran bazı kelimeler bulunmaktadır. *apar-* "göndermek" fiili bunun bir örneğidir: *aparur* (1/1), *apara* (81/2), *danış-* "konuşmak" (73/2), *tap-* "bulmak" *tapar* (23/1), *tapıp* (48/2), *yaḫşı* "iyi" (27/2, 32/2).

Türkçenin belirleyici ses özelliklerinden damak uyumu, Eski Anadolu Türkçesi döneminde de yaygın şekilde görülmektedir. (Gülsevin ve Boz, 2004: 93). Yaklaşık aynı dönemde ve Azerbaycan Türkçesiyle yazılmış *Sad-Kelime-i Alî Tercümesi*'nde uyumu

bozan bazı istisnai ekler dışında kalınlık-incelik uyumu tamdır. Eserde şu eklerde kalınlık-incelik uyumunun bozulduğu görülmektedir:

{-gIl} II. teklik şahıs kuvvetlendirme eki: Azerbaycan Türkçesinin ayırıcı özelliklerinden birisi II. teklik şahıs emir ekidir. Azerbaycan Türkçesinde fiillerin II. teklik şahıs emir şekli ya eksiz kullanılır ya da sadece Azerbaycan Türkçesinde karşımıza çıkan tek şekil *-gil* kullanılır. Bu yüzden Azerbaycan Türkçesinde emir ekinin II. şahsı kalın ünlülü kelimelerde ünlü uyumunu bozmaktadır (Ergin 1971: 171, Gül 2013: 879). Metinde de kelimenin kökü ne olursa olsun II. teklik şahıs kuvvetlendirme eki daima ince sıradan kullanılmıştır: *olmagil* (70/1), *baḫgil* (82/1), *dutgil* (94/1), *olgil* (101/1).

Düzlük-yuvarlaklık uyumu (küçük ünlü uyumu): Orta Osmanlıca dönemi de denilen 17. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlamıştır. (Develi 1995: 49). Ancak Eski Anadolu Türkçesi döneminde düzlük-yuvarlaklık uyumu henüz tamamlanmamıştır. 15. yüzyılın sonlarında yazıldığı tahmin edilen bu eserde de düzlük-yuvarlaklık uyumu tam değildir:

{+Uŋ/+nUŋ} ilgi hâli eki: Eski Anadolu Türkçesi döneminde ilgi hâli eki sürekli yuvarlak şekillidir. Azerbaycan Türkçesi sahasında yazılmış bu metinde de ekin önündeki ünlü ne olursa olsun, ilgi hâli ekinin sürekli yuvarlak şekli kullanılmıştır: *ġıybetçinüŋ* (56/1), *işüŋ* (61/1), *Bendenüŋ* (62/2).

Eski Anadolu Türkçesinde kelime başındaki bazı *t* ünsüzü tonlulaşarak *d* şeklini almıştır: diri<tirig, düken-<tüken-, delim<telim vb. Bu metin de kelime başındaki *t* ünsüzünün tonlulaşarak *d* şeklini aldığı örnekler bulunmaktadır: *datlu* (79/1), *dutmagil* (21/1).

{+dUr/ + dUrUr} Bildirme eki (Cevher Fiili): Bildirme ekinin Eski Anadolu Türkçesi döneminde sadece d sesi ile yazılması ünsüz uyumunu bozmaktadır. Bu dönemde Azerbaycan Türkçesinde de bildirme eki + dUr/ + dUrUr şekinde kullanılmış ve ünsüz uyumu bozulmuştur: *yigidür* (1/2), *artuḳdur* (2/2), *étmekdür* (13/2), *étmekdür* (30/2), *yoḳdur* (55/1), *gerekdür* (55/2). Ancak bu metinde sadece bir yerde bildirme eki turur şeklinde sert ünsüzle kullanılarak ünsüz uyumuna uymuştur: Yoḫ turur (96/2).

Eski Anadolu Türkçesi Dönemi'nde birden fazla heceli kelimelerin sonundaki kalın ve ince *g* ünsüzü erimiştir. Bazı Türkologlar *g* sesinin düşmesiyle birlikte kelime sonundaki ünlünün yuvarlaklaştığını söylemektedir. Ancak A. Bîcan Ercilasun başta olmak üzere birçok Türkolog ise kelimelerin sonundaki ünlünün yuvarlaklaşmasının sadece *g* sesinin düşmesine bağlanamayacağını söylemektedir. (Ercilasun 2006: 453). Bu görüşe göre kelime sonundaki ünlünün yuvarlaklaşmasının sebebi *g* sesinin sızıcılaşıp *ğ* olması ve sonrasında *w* sesini ortaya çıkmasıdır: başlığ> başlığ> başlıw> başluw> başlu.

Bu metinde de kelime sonunda ünlü yuvarlaklaşmasının örneği bulunmaktadır: *datlu* (79/1).

Eski Anadolu Türkçesi Dönemi'nde bazı örneklerde kelime başı k->g-, ḳ->ġ- değişmesinin olduğu görülmektedir. Ancak istisnaî olarak bazı örneklerde kelime başı *k*-'lerin korunduğu görülmektedir: *köŋlüme* (2/1), *köŋül* (23/1), *köŋlünde* (28/1).

Azerbaycan Türkçesinde ön seste *ḳ- > ġ-, k- > g-* değişmesi olduğu gibi son sesteki -*ḳ*'nın tonlulaşarak –*ġ*'ya dönüştüğü örnekler mevcuttur: *ayruġ* (20/1), *olmaġ* (31/1), *artuġ* (37/1).

Eski Anadolu Türkçesinde kelime içinde ve son seste *-ḳ- > -ḫ, -ḳ > -ḫ* değişimi bazı örneklerde görülürken, Azerbaycan Türkçesinde kelime içi ve son *seste -ḳ- > -ḫ, -ḳ > -ḫ* değişimi daha yaygındır. Bu metinde de bu değişikliğin örnekleri çokça görülmektedir: *baḫup* (31/2), *yoḫ* (33/1), *artuḫ* (70/2). Ancak bir örnekte son seste bu değişikliğin olmadığı görülmektedir: *yoḳdur* (4/1).

Azebaycan Türkçesinde *b->m-* değişiminin örneği bu metinde bir örnekte görülmektedir: *Munca* (1/2).

Eski Türkçedeki kelime başındaki *b*'lerin Azerbaycan Türkçesinde *bar>var; bar->var-; ber->ver-* gibi bazı örneklerde *v*'ye dönüştüğü görülmektedir: *vérseŋ* (14/1), *véren* (17/1), *vérüp* (26/1), *vér* (87/1).

Azerbaycan Türkçesinde boğumlanma noktası açısından *e* ile *i* arasında kapalı *e (é)* sesi vardır. Bu ses, bazı örneklerde Türkiye Türkçesi ağızlarında da görülmektedir. Bu metinde kapalı *e (é)* sesinin yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir: *yétkeç* (3/1), *érür* (4/1), *Élge*(87/1), *vérseŋ* (14/2), *él* (79/1).

Sonuç olarak, *Sad-Kelime-i Alî Tercümesi'*nin söz varlığı açısından, Azerbaycan Türkçesi sahasında yazıldığı anlaşılmaktadır. *ol-* fiilinin yanında bazı örneklerde *bol-* fiilinin de kullanılması sebebiyle eserin karışık dilli bir eser olduğu değerlendirilmektedir. Eserde *-gil* II. teklik şahıs emir kuvvetlendirme ekinin sadece ince şekilli kullanılması, kalınlık-incelik uyumunu bozmaktadır. Ayrıca eserde dudak uyumunun da tamamlanmadığı görülmektedir. *Sad-Kelime-i Alî Tercümesi'*nin Azerbaycan Türkçesi için geçiş dönemi kabul edilen bir dönemde yazılmış olması sebebiyle eserde geçiş dönemi özellikleri görülmektedir. Bazı eklerin hem geniş, hem de düz olmak üzere ikili kullanımları ünlü uyumunu bozmaktadır.

4. Metin teşkili hakkında

Arapça vecizelerin her birine tarafımızdan sıra numarası verilmiş; ayrıca Türkçe karşılıkları da "mütercimin tercümeleriyle mukayese edilebilsin" diye köşeli parantez içinde ilâve edilmiş; nihayet adı belirsiz şairin beyitleri günümüz Türkçesine çevrilmiştir.

(vr. 124b)

Ṣad-Kelime-i Emīrü'l-mü'minīn 'Alī 'Aleyhi's-ṣalātü ve's-selām

Her kim ol Taŋrı adını aparur
Taŋrıdan feyż raḥmet aŋa gelür
[Her kim Allah'ın adını anarsa, ona Allah'tan rahmet feyzi (bereketi) gelir.]

Ḳāle Emīrü'l-mü'minīn 'Alī 'aleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selām

Şāh-ı dīn Murtażā 'Alī buyurur
Munca sözler ki sözlerüŋ yégidür
[Sözlerin iyisi olan bunca sözü, Allah ve Peygamber'in kendisinden razı olduğu, dinin şahı (inananların reisi) Hz. Ali söylemiştir.]

(vr. 125a)

[1] لو كشف الغطاء ما ازددت يقينا

[Perde kaldırılmış olsaydı bile, imanım (şimdikinden) daha fazla artmazdı.]
Āḫiret aḥvāli andaḳ köŋlüme érür 'ıyān

Kördügüm kibi ne artuḳdur ne eksük bī-gümān
[Ahiret hâlleri gönlüme o kadar açıktır ki, ne eksik, ne de fazla, şüphesiz gördüğüm gibidir...]

[2] الناس نيام فاذا ماتوا انتبهوا
[İnsanlar uykudadır; öldükleri zaman uyanırlar.]
Āḫiretden ḫalḳ ġāfil ṣanma uyurlar temām
Līk çün yetkec ecel uyanalar ey nīk-nām
[İnsanların ahiretten gafil olduğunu sanma; onlar tamamen uykudalar… Ey iyi adlı, ancak ölüm gelince uyanırlar...]

[3] الناس بزمانهم اشبه منهم بآبائهم
[İnsanlar, babalarının zamanından daha ziyade kendi çağlarına benzerler.]
'Ālemüŋ ḫalḳında yoḳdur atalarnuŋ sīreti
Līk mevcūd érür anlarda zemāne ṣūreti
[Bu zamane halkında atalarının (iyi) hâl ve gidişi yok; ama onlarda zamane şekli vardır.]

(vr. 125b)
[4] ما هلك امرء عرف قدره
[Kendi değerini bilen kişi helâk olmaz.]
Kim ki ol ḫalḳ içre öz miḳdārını bildi yaḳīn
Her ne kim kelse ḳażādan ḫoş körür olmaz ġamīn
[Kim insanlar içinde kendi değer ve derecesini bilirse, şüphesiz İlâhî takdir sonucu her ne (hadise, musibet) meydana gelse, onu hoş görür; (bunlardan ötürü yıkılırcasına) üzülmez...]

[5] قيمة كل امرء مايحسنه
[Herkesin değeri, güzelce bildiği şey (veya yaptığı iyilik) kadardır.]
Dehr ara 'ilmüŋ ne ise şeksiz oldur ḳıymetüŋ
'İlmüŋi artur dilerseŋ arta cāh ü ḥürmetüŋ
[Dünyada bildiğin şey ne ise, şüphesiz senin değerin odur. Eğer mevki ve itibarının artmasını istersen, ilmini arttır!]

[6] من عرف نفسه فقد عرف ربه
[Kendini bilen, Rabbini bilir.]
Nefsüŋe güm-rāh olup şer'ā itürme rāhuŋı
Özüŋi tanı tilerseŋ tanımaġ Allāhuŋı
[Nefsine uyup yolunu şaşırma; Allah yolunu kaybetme! Rabbini bilmek istersen, kendini bil!]

(vr. 126a)

[7] لا داء اعيا من الجهل

[Cehaletten daha dermansız bir dert yoktur.]
Cehl ile iş işleyen nā-ehl érür ḳoy cehli sen
Ḳoyma ḥikmet riştesin elden eger yol ehlisen

[Cahillikle iş yapan kimse ehil değildir. (O, işi bilerek yapan, mütehassıs gibi olmaz). Öyleyse sen cehaleti bırak! Eğer yol ehliysen, doğru yolda gitmek istiyorsan, hikmet (akıl, ilim ve bilgelik) ipini elden bırakma!..]

[8] لا مرض اضنى من قلة العقل

[İnsan için akıl kıtlığından daha beter bir dert yoktur.]
'Aḳlı az olmaġ kimi olmaz maraż ey nīk-nām
'Aḳluŋı artur eger cem'iyyet istersen müdām

[Ey iyi nam sahibi olan, akıl kıtlığı gibi bir hastalık bulunmaz. Eğer fikrinin devamlı derli- toplu olmasını istersen, aklını arttır!]

[9] لسانك تقبضيك ما عودته

[Dilini neye alıştırırsan, seni ona zorlar.]
Ādemiŋ kim 'aḳlı artar az diyer sözin yaḳīn
Tapmayınca söze furṣat söylemez dilindekin

[İnsanın aklı arttığında, şüphesiz ki, o, sözü az söyler. Söze fırsat bulmayınca, dilindekini (kalbindekini) söylemez.]

(vr. 126b)

[10] المرء عدو لما جهله و قال

[Kişi bilmediği şeyin düşmanıdır.]
Kim ki bilmez bir işi ya aŋlamaz 'ilmin 'ıyān
Düşmeni érür ol işüŋ āşikārā vü nihān

[Kim bir işi bilmez veya ona ait bilgiyi açıkça anlamazsa, o işin belli veya gizli düşmanı olur.]

[11] رحم الله امرء عرف قدره ولم يتعد طوره

[Allah rahmet eylesin kendi değer ve derecesini bilip de haddini aşmayana!..]
'Aḳl mi'yārında kim ki bildi ḳadrin ey ḥabīb
Kirdgāruŋ raḥmetinden hergiz olmaz bī-naṣīb

[Ey sevgili, kim akıl ölçüsünde değerini bilirse, Allah'ın rahmetinden asla nasipsiz olmaz.]

[12] اعادة الاعتذار تذكير للذنب

[Özrü tekrar etmek, yaptığı günahı akla getirmektir.]
Her suçuŋ kim bir keret tile ketürdüŋ 'öẕrini
Tāze étmekdür o suçı bir de étseŋ ẕikrini

[Özrünü bir kere dile getirdiğin her suçu bir daha ansan, onu yenilemiş olursun...]

(vr. 127a)

[13] النصح على الملاء تقريع

[Kalabalıkta verilen öğüt, azarlamak (rezil etmek) demektir.]

Sūdmend imes naṣīḥat meclis içre vérseŋ uş
Kime kim vérseŋ ögüd ḫalvet[d]e vér ey ehl-i hūş

[Kalabalık içinde nasihat versen, faydalı olmaz işte… Ey akıl sahibi, kime öğüt verirsen, ona yalnız olarak ver!]

[14] اذا تم العقل نقص الكلام

[Akıl tamam olunca, söz azalır.]

‘Āḳıl oldur kim démez tā ṣormayınca sözini
Söylemez her sözi ve étmez yüŋül kendözini

[Akıllı kimse sormadıkça sözünü söylemez. Her sözü de söylemez ve kendisini hafif durumuna düşürmez.]

[15] الشفيع جناح الطالب

[Aracılık yapan, dilek sahibinin kolu, kanadıdır.]

Ṭālibe ḳol u ḳanad érür şefī‘ olan kişi
Lā-cerem maṭlūbına érüp refī‘ olur işi

[Bir suçun bağışlanmasına aracılık eden kimse, dilek sahibine kol-kanat gibi olur. Şüphesiz (istekli kişi) istediğine ulaşır; onun işi yükselir.]

(vr. 127b)

[16] الراحة مع اليأس و قال

[Rahat (insanların elindeki şeylerden) ümidini kesmektedir.]

Rāḥat er istersen olma ḫalḳ vérgisine şād
Taŋrıdan iste kim oldur hamuya véren murād

[Eğer rahat etmek istersen, insanların verdiğine sevinme… Allah’tan iste ki, herkese dileğini veren O’dur.]

[17] الحرمان مع الحرص و قال

[Mahrumiyet, hırsla beraberdir.[2]]

Ḥırṣ ile rızḳ isteyenler Taŋrı’dan maḥrūm érür
Ḥırṣ nişün çünki yeter her ne kim maḳsūm érür

[Hırsla, açgözlülük ve aşırı istekle rızık isteyen, Allah’(ın lûtfun)dan mahrum olur. Madem ki (Allah tarafından) taksim edilmiş olan her şey[3] (yerine) erişeceğine göre, hırs niçin?..]

---

[2] Ebced hesabına göre “hırs” kelimesinin harflerinin toplamı 298, “hırmân”ın harfleri yekûnu ise 299’dur. Bu hâl, şair ve yazarlarımız tarafından, kelimelerde olduğu gibi gerçekte de hırsın, yani aşırı istek ve açgözlülüğün ardından “hırmân” (mahrumiyet) geldiğinin bir işareti sayılmıştır.

[3] Burada “Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında Biz taksim ettik” (*Kur’ân*, Zuhruf Suresi, 43/32) mealindeki ayete işaret edildiği söylenebilir.

[18] من كثر مزاحه لم يخل من حقد او استخفاف به

[Şakası çok olan kimse, küçümsenmekten ve kendisine kin bağlanılmasından kurtulamaz.]

Hezl édüp étme él içre yüziŋüŋ suyın mübāḥ
ʿİzzet istersen özüŋe ḫalḳ ile étme müzāḥ

[(Aşırı) şaka yaparak el-âlem içinde şerefinin (çiğnenmesini) mahzursuz görme! Kendin için şeref, itibar istersen, insanlarla (haddinden fazla) şaka yapma!..]

(vr. 128a)

[19] عبد الشهوة اذل من عبد الرق

[Şehvetin kölesi olan kimse, parayla satın alınmış köleden daha aşağıdır.]

Nefsüŋe uyma ki uyan nefsine güm-rāh érür
Ḫ˘ōr durur bende tek şehvet-perest er şāh érür

[Nefsine uyma! Çünkü nefsine uyan kimse, yolunu şaşırır. Şehvetine tapan kimse, şah ise de köle gibi hor ve itibarsızdır.]

[20] الحاسد مغتاظ على من لا ذنب له

[Kıskanç kişi, günahı olmayan kimseye öfkelenir.]

Özgelernüŋ rāḥatı érür ḥasūda derd ü renc
İstemez özünden ayruġ kimsede māl ile genc

[Başkalarının rahatı, kıskanç kimse için dert ve zahmettir. Çünkü o, kendisinden başka kimsede mal ve hazine (servet) istemez…]

[21] كفى بالظفر شفيعا للمذنب

[Suçlu olana (günahkâr olana) şefaatçı olarak zafer yeter.]

Suçlıya olġaç muẓaffer dutmagil aŋa günāh
ʿAfv ḳıl tā afv ḳılsun suçıŋı āḫir İlāh

[Suçluya galip gelince, onu günahından dolayı (sorumlu) tutma! Onu affet ki Allah da senin günahını sonunda (ahirette) affetsin...]

(vr. 128b)

[22] رب ساع فيما يضره

[Nice çalışanlar vardır ki, zarardadır.]

Çoḫ kişi kim dehr ara bir işe ʿömrin ṣarf éder
Saʿyi olur bāṭıl ü yoḫ ḥāṣılı illā żarar

[Çok kimse dünyada ömrünü bir işe harcar… Fakat neticede çalışması boşa gider; zarardan başka bir sonuç elde edemez…]

[23] لا تتكل على المنى فانها بضايع النوكى

[Arzu ve temenniye güvenme! Şüphesiz o, ahmakların sermayesidir.]

Ṣanma kim tapar murādın her ne kim ister köŋül
Ey besā ümīd kim ḫāk ile yeksān oldı ol

[Gönlün her istediği şeyi bulup elde edeceğini sanma! Nice ümit vardır ki, o yerle bir olmuştur....]

[24] من ابدى صفحته للحق ملك و من اعرض عن الحق هلك

[Yüzünü Hak'tan çeviren kişi, helâk olur.]
Kim ki yüz döndürdi ḥaḳdan ḳıldı öz özin helāk
Bāṭılı ḳoy ḥaḳḳa yapış tā ola ḳadriŋ semāk
[Kim yüzünü Hak'tan (doğrudan, gerçekten, Allah yolundan) çevirirse, o helâk olur. Batılı bırak, Hakka yapış ki değerin yüksek olsun…]

(vr. 129a)
[25] اذا املقتم فتاجروا الله بالصدقة

[Fakirleştiğinizde sadaka vererek Allah'la ticaret yapın!]
Yoḫsul olsaŋ ṣadḳa birle ḳıl ticāret zi̇nhār
Ṣadḳa vér dervi̇şe tā māliŋi vérsün Kirdgār
[Yoksul olsan, aman sadaka ile ticaret et! Fakir(ler)e sadaka ver ki, Allah sana mal-mülk versin!]

[26] من لان عوده كثفت اغصانه

[Ağacı yumuşak olanın, dalları sert olur.]
Çākeriŋe yüz vérüp yumşaḫ dutma özüŋi
Ḳorḫusız olınca nūger az esler sözüŋi
[Köleye (hizmetkâra) yüz verip kendini (gereğinden fazla) yumuşak huylu gösterme. Köle (hizmetçiler) korkusuz olunca, senin sözünü az dinler…]

[27] قلب الاحمق فى فميه و قال

[Ahmakın kalbi, ağzındadır.]
Eblehüŋ ağzındadur köŋli ne söz kim var revān
Söyler o fikr eylemez kim yaḫşı ola ya yaman
[Ahmağın kalbi, ağzındadır. (Akılsız) ağzına hangi söz gelse, onu, iyi veya kötü olduğunu düşünmeden söyler…]

(vr. 129b)
[28] من جرى فى عنان امله عثر باجله

[İradesinin dizginlerini emellerine veren kişi, eceliyle tökezler.]
Ey besā kimse ki var köŋlünde anuŋ çoḫ emel
Érmedin ol aŋa tā kim ʻömrine érdi ecel
[Bir kimsenin gönlünde çok ümit ve istek varsa, o ona erişmeden ömrüne ecel erişir…]

[29] اذا وصلت اليكم اطراف النعم فلا تنفروا اقصاها بقلة الشكر

[Nimetlerin uçları size ulaştığında, az şükretmekle onun sonunu ürkütmeyin!..]
Niʻmetiŋ az ola ḫoş kör anı çoḫ ét şükrini

Diler iseŋ arta hī̄ç demde unutma ẕikrini

[Nimetin az olsa, onu hoş gör ve şükrünü çok et! Nimetinin artmasını istersen, hiçbir zaman onu (veren Allah'ı) anmayı unutma!]

[30] اذا قدرت على عدوك فاجعل العفو عنه شكرا للقدرة عليه

[Düşmanının üzerine galip geldiğinde, galibiyetin şükrü olarak onu affet!]

Düşmene olsaŋ muẓaffer şükr ḳıl ey nīk-nām

Şükr afv étmekdür aŋa kec günāhından tamām

[Ey iyi şöhreti olan (insan), düşmana galip gelsen şükret! (O galibiyet nimeti için) şükür, onu affetmektir. Şu hâlde o düşmanın suçunu, günahını tamamen bağışla!]

(vr. 130a)

[31] ما اضمر احد شيئا الا ظهر فى فلتات لسانه و صفحات وجهه

[Hiç kimse kalbinde bir şeyi gizlemez ki, dilinin sürçmesi ve yüzünün ifadesiyle onu açığa çıkarmasın…]

Vāḳıf olmaġ ister iseŋ bir kişinüŋ rāzına

Beŋzine baḫup sözünden bilmek olur rāzı ne

[Eğer bir kişinin sırrını bilmek istersen, yüzüne bakıp sırrının ne olduğunu sözünden anlamak mümkündür.]

[32] اكرم الادب حسن الخلق

[Edebin en iyisi, güzel ahlâktır.]

Olmagil bed-ḫulḳ kim bed-ḫulḳ olan olmaz nigūy

Nīk-ḫūy ol kim edebden artuḫ érür yaḫşı ḫūy

[Kötü huylu olma ki kötü huylu olan kimse iyi olmaz. İyi huylu ol ki, edepten çok güzel huy gelir.]

[33] اكرم النسب حسن الادب

[Soyun en şereflisi, güzel huydur.]

Eyle bil kim yoḫ senüŋ teg bir daḫı ṣāḥib-neseb

Ḳoy neseb sözün edeb ögren ki artuḫdur edeb

[Öyle bil ki, senin gibi soyu şerefli kimse yoktur. Soy-sop sözünü bırak; edep öğren! Çünkü edep, (soydan daha) ziyade (bir şeref)dir.]

(vr. 130b)

[34] افقر الفقر الحمق و قال

[Fakirliğin en büyüğü, ahmaklıktır.]

Yoḫsul oldur ḫalḳ ara kim aḥmaḳ u nādān ola

Bay imes ebleh eger ʻālemlere sulṭān ola

[Yoksul, insanlar arasında akılsız ve bilgisiz olan kimsedir. Ahmak, eğer dünyalara sultan olsa da zengin olmaz…]

[35] اوحش الوحشة العجب

[Korkulacak şeylerin en korkuncu, kendini beğenmişliktir.]

‘Ucb vaḥşetden beter vaḥşet érür ey derd-mend
Eyleme şeyṭān işin zinhār olma ḫōd-pesend
[Ey dertli, ıssızlık ve tenhalıktan beter ıssızlık, kendini beğenmişliktir. Sakın şeytan işini yapma[4]; kendini beğenmiş olma!]

[36] اغنى الغنى العقل
[En büyük zenginlik akıldır.]
‘Aḳlına kim artuġ ise ḫalḳ ara oldur ġanī
‘Aḳlıŋı artur eger bay ister iseŋ sen seni
[Kimin aklı daha çoksa, insanlar arasında zengin odur. Eğer sen kendinin zengin olmasını istiyorsan, aklını arttır!]

(vr. 131a)
[37] و قال الطامع فى وثاق الذل
[Aç gözlü olan, horluk, hakirlik bağıyla bağlıdır.]
‘İzzet istersen ṭama‘dan keç ki ḫ̮ˇār eyler seni
‘Aḳıbet él içre bir gün şermsār eyler seni
[Büyüklük ve itibar elde etmek istersen, aç gözlülükten vazgeç! Çünkü tamah seni hor ve aşağı duruma düşürür; sonunda bir gün halk arasında utandırır.]

[38] احذروا نفارالنعم فما كل شارد بمردود
[Horluk ve alçalış, aç gözlülükle beraberdir.]
Ni‘mete şükr édenüŋ āḫir işi maḥmūd érür
Küfr-i ni‘met olma kim küfrān éden merdūd érür
[Nimete şükredenin işi sonunda övülmüş olur. İyiliğe karşı nankörlük etme! Çünkü nankörlük eden kimse, (nimet veren Allah veya iyilik eden kişiler tarafından) reddedilir; kovulur...]

[39] اكثر مصارع العقول تحت بروق الاطماع
[Akılların belâlarının çoğu, aç gözlülük şimşekleri altındadır.]
Olma ṭāmi‘ kim ṭama‘dan érişür ‘aḳla ḫaṭar
‘Āḳıl oldur kim ṭama‘dan eyleye ḳaṭ‘-ı naẓar
[Açgözlü ve aşırı istekli olma; çünkü açgözlülükten dolayı akla zarar gelir. Akıllı, tamah tarafına bakmayan kimsedir.]

(vr. 131b)
[40] اليأس حر والرجاء عبد
[Ümitsizlik, hür(lük); ümit beslemek ise kul(luk)tur.]
Bendeler tekdür o kim él vérgisine şād ola

[4] Bilindiği gibi, şeytan, Allah’ın Hz. Âdem’e secde etme emrine karşı “Ben ondan daha hayırlıyım. Beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan” diye isyan etmiş ve bu kibri, kendini beğenmişliği yüzünden kovulmuştu. (*Kur’an*, A‘râf Suresi, 7/12-13; Sad Suresi, 38/76-77).

Ḫalḳdan ḳaṭ‘ı- naẓar ḳılsa kişi āzād ola
[İnsanların bağışına ve iyiliğine sevinen kimse, (bağlı olan) köleler gibidir. İnsan, halktan bakışını kesse (başkalarına bir şey vermeleri için beklentiyle bakmasa), hür olur.]

[41] ظن العاقل كهانة
[Akıllının zannı, kehanet(gibi)dir.]
Her ne söz kim söyler ‘āḳıl ét ḳabūl ey ehl-i dīn
‘Āḳılüŋ érür gümānı cezm andan kim yaḳīn
[Ey dindar insan, akıllı kişi hangi sözü söylerse, onu kabul et! Akıllının zannı, sağlam bilgi gibidir.]

[42] من نظر اعتبر و قال على عليه الصلوة و سلام
[Bakan kimse, ibret alır.]
Fikr ilen baḫ her işe ḫayrın şerrin ḳıl imtiḥān
Aṣṣısın dut ḳoy ziyānın kim imes anda ziyān
[Her işe fikirle, düşünceyle bak! İyiliğini, kötülüğünü imtihan et! Onun faydalı olanını al, kabul et; zararlı olanını bırak! Eğer böyle yaparsan, orada zarar olmaz.]

(vr. 132a)
[43] العداوة شغل شاغل
[Düşmanlık, (insanı) meşgul eden bir uğraşmadır...]
Kim ki anuŋ ḫalḳ ile dāim ‘adāvetdür işi
Köŋli ġamgīn ‘ömri żāyi‘ bī-ṭarāvetdür işi
[İşi, insanlarla her zaman düşmanlık olan kimsenin gönlü kederli, ömrü zayi, işi taravetsiz, yani bayat ve pörsüktür.]

[44] القلب اذا اكره عمى
[Kalp, bir şeyden nefret ettiğinde, körelir.]
Fikr édüp köŋlüŋ me‘ānī fehmidin tapsa melāl
Eyleme teklīf aŋa kim kör éder köŋliŋi ḥāl
[Gönlün düşünüp manaları anlamaktan usanç duysa, ona (bir şey öğrenme veya anlamayı) teklif etme! Çünkü o hâl, senin kalbini kör eder.]

[45] الادب صورة العقل
[Edep, aklın suretidir (yansıması, alâmettir).]
Kişiden ‘aḳl istegil sen isteme andan neseb
‘Āḳıl oldur kim ola her āyine andan edeb
[İnsanda akıl ara (Kişinin akıllı olup olmadığına bak!); sen onda soy-sop arama! Akıllı insan, her işi edebe uygun olandır.]

(vr. 132b)
[46] لا حياء لحريص و قال
[Hırslı kimsenin hayâsı olmaz.]

Ḥırṣı olan ādemīnüŋ yüzide bolmaz ḫayā
Ḥırṣı köŋlünden çıḫar ger tapmaġ istersen ṣafā
[Hırslı olan insanın yüzünde hayâ, utanma olmaz. Eğer zevk ve kedersizlik bulmak istersen, hırsı kalbinden çıkar!]

[47] من لانت اسافله صلبت اعاليه

[Aşağıdakileri yumuşak huylu olanın, yukarıdakileri sert olur.]
Ḥākimem dip çākere eksük baḫan maḳhūr olur
ʿĀḳıbet düşmen aŋa fırṣat tapıp manṣūr olur
["Ben hükmediciyim" diye köle ve hizmetkârlarını zayıf veya kusurlu gören kimse, yenilir; bozguna uğrar. Sonunda düşman ona fırsat bulup galip gelir...]

[48] نفاق المرء ذله و قال

[Kişinin nifakı, horluğudur.]
Kim ki ol érür münāfıḳ dili bir ve köŋli bir
Ḫˇārlıġdur işi dāim zār u merdūd u ẕelīl
[Kim dili başka, kalbi başka münafık olursa, onun işi daima horluk, itibarsızlık; kendisi ağlayıp inleyici, reddedilmiş ve alçaktır.]

[49] نعمة الجاهل كروضة فى مزبلة

[Cahilin nimeti, çöplük içindeki yeşilliğe benzer.]
Cāhilüŋ her niʿmeti kim vardur ey ehl-i ṣalāḥ
Érür ol gülşen kimi kim ola yéri müsterāḥ
[Ey salih, iyi insan, cahile ait olan her nimet, yeri helâ olan güllük gibidir.]

[50] الجزع اتعب من الصبر و قال

[Sabırsızlıkla sızlanmak, sabırlı olmaktan daha yorucudur.]
Uġrasaŋ bir derde étme zārlıġ olgil ṣabūr
Ṣabr ḳıl kim aŋarur[5] ṣabr édenüŋ işin Ġafūr
[Bir derde uğrasan, ağlama; çok sabırlı ol! Sabret ki, günahları affeden Allah, sabredenin işini düzeltir, iyileştirir.]

[51] المسؤل حر حتى يعد

[Kendisinden istekte bulunulan kimse, vaad edinceye kadar hürdür.]
Vaʿde ḳılsa bir kişi ve eylese vaḳtin taʿyīn
Sözine ḳılsa vefā āzād merd érür yaḳīn
[Bir kişi söz verse, (vaad ettiği şeyin) zamanını belirlese ve sözünde dursa, şüphesiz ki, hür adam olur.]

---

[5] Yazmada "anarur" şeklinde kayıtlı bulunan bu fiilin, "onarur" olması gerektiği fikrindeyiz.

(vr. 133b)

[52] اکبر الاعداء اخفاهم مکیدة

[Düşmanların en büyüğü, hilesi gizli olanıdır.]
Ol ki ġāyib düşmen ü ẓāhirde érür dōst-dār
Kişiye andan büyük düşmen imes ey nām-dār

[Ey ünlü, tanınmış kişi, insan için görünmez hâlde (iç yüzünde) düşman, fakat görünüşte dost olan kimse gibi büyük düşman olmaz!..]

[53] من طلب مالا یعنیه فاته ما یعنیه

[Sen rızkını talep ettiğin gibi, o da seni talep eder.]
Kim ki ister anı kim yoḳdur işinde bī-gümān
İtüre ol kişi kim aŋa gerekdür cāvidān

[Kim kendisi için gerekli olmayan şeyi isterse, şüphesiz kendisi için ebediyen gerekli olan şeyi kaybeder…]

[54] السامع للغیبة احد المغتابین

[Gıybeti dinleyen, gıybet edenlerden biridir.]
Diŋleme ġıybetçinüŋ sözin ki imes ehl-i dīn
Diŋleseŋ sen de onuŋ birle şerīk olduŋ yaḳīn

[Gıybetçinin sözünü dinleme; çünkü o dindar değildir. Eğer dinlesen, şüphesiz sen de (gıybet günahını işlemede) onunla ortak olursun...]

(vr. 134a)

[55] الذل مع الطمع

[Horluk ve alçalış, aç gözlülükle beraberdir.]
Kişini éden ṭama‘dur halḳ içinde ḫˇār u zār
Ḳāni‘ ol Ḥaḳ vérgisine kec ṭama‘dan zīnḫār

[İnsanı halk içinde itibarsız ve ağlayıcı hâle getiren şey, açgözlülüktür. Allah'ın verdiğine kanaatkâr ol; aman sakın açgözlülükten ve aşırı istekten vazgeç!]□□□

[56] رب طمع کاذب

[Nice açgözlülükler vardır ki yalancıdır.]
Her ṭama‘nı bilme ṣādıḳ kim yaman eyler ṭama‘
Dīnine noḳṣān ömrüŋe ziyān eyler ṭama‘

[Her arzu ve isteği gerçek (gerçekleşebilir) sanma! Çünkü açgözlülük, insanı fena duruma düşürür; onun dinini eksiltir ve ömrüne zarar verir.]

[57] البغی سائق الی الحین

[İsyan, helâke sürükler.]
Ḫalḳnı incitme kim ḫalḳ inciden meyşūm érür
Kirdgāruŋ raḥmetinden dāimā maḥrūm érür

[İnsanları incitme! Çünkü halkı inciten, uğursuz olur. Allah'ın rahmetinden daima mahrum kalır.]

(vr. 134b)
[58] في كل جرعة شرقة ومع [كل اكلة غصة]
[Her yudumda bir boğaz düğümlenmesi ve her lokmada bir kaygı vardır.]
Miḥnet-ābādī durur dünyāy ki érür muḥāl
Bir yiyim çörek belāsız bir içim su bī-melāl
[Dünya, zahmet-meşakkat (imtihan) yeridir. Burada bir lokma ekmeğin belâsız, bir yudum suyun sıkıntısız olması imkânsızdır…]

[59] من كثر فكره في العواقب لم يشجع
[Sonuçları çok düşünen cesur olmaz.]
Fikri çoḫ éden bir işüŋ soŋına nā-merd érür
Kim de kim yoḫ āḳıbet fikri bahādur merd érür
[Bir işin sonucunu çok düşünen, (cesur olmaz) namert olur. Kendisinde sonuç düşüncesi olmayan kimse, cesur, yiğit adamdır.]

[60] اذا حلت المقادير ضلت التدابير
[Takdir edilenlerin düğümü çözülünce, tedbirler boşa gider.]
Taŋrı'nuŋ taḳdīrine teslīm olup vérgil rıżā
Bendenüŋ tedbīri iter yéticek Ḥaḳ'dan ḳażā
[Allah'ın takdirine teslim olup razı ol! Zira Cenab-ı Hakk'ın takdiri yerine geldiğinde, kulun tedbiri kaybolur.]

(vr. 135a)
[61] اذا حل القدر بطل الحذر
[Kader (düğümü) çözülünce, sakınma boşa gider.]
Cāna ḳorḫu aṣṣı ḳılmaz niçe kim yetkec ḳader
Mümkin imesdür ḳażādan bendeye ḳılmaḳ ḥaẕer
[Kader(in hükmü) eriştiğinde, korku cana fayda vermez. Kulun kazadan (Allah'ın takdirinin yerine gelmesinden) sakınması mümkün değildir...]

[62] الاحسان يقطع اللسان
[İyilik, (aleyhte) konuşmayı keser.]
Luṭf u iḥsān ḳıl ki ḳalsun yaḫşı aduŋ cāvidān
Söylemez hīç kimse yaḫşı olana hergiz yaman
[İyilik ve ikramda bulun ki iyi namın ebediyyen kalsın! İyi olana hiç kimse asla kötü (söz) söylemez.]

[63] الشرف بالفضل والادب لا بالاصل والنسب
[Şeref, fazilet ve edepledir; soy sopla değil.]

‘İzzet istersen edeb kesb eyle kim fażl ü şeref
Ādem oğlından edebdür kec nesebden ey ḫalef
[İzzet (değer, hürmet ve ululuk sahibi olmak) istersen, edep kazan! Çünkü insanoğlu için fazilet ve şeref, edeptir; terbiyedir. Ey babadan sonra kalan oğul, (fazilet ve şerefini belirtmek üzere) soy-soptan geç!..]

(vr. 135b)
[64] من اوتى فى عجانه قل حياؤه و بدء لسانه
[Apış arasından yaklaşılan (livata yapılan) kimsenin hayâsı az ve ağzı bozuk olur.]
Her kimüŋ yoḳdur dilinde yaḫşı söz yüzde ḥayā
Bil yaḳīn kim s..ilibtür isteme andan vefā
[Kimin dilinde iyi ve güzel söz, yüzünde hayâ yoksa şüphesiz bil ki, o pasif olarak cinsî bir fiile maruz kalmıştır. Ondan vefa isteme (bekleme)!]

[65] السعيد من وعظ بغيره
[Bahtiyar, başkasından öğüt alandır.]
Nīk-baḫt oldur ki olmaya ögüd vérgeç melūl
Ma‘ni ehlinden naṣīḥat diŋleyüp éde ḳabūl
[İyi bahtlı, öğüt verince üzülmeyen ve usanmayan, mana sahibi kişilerden nasihat dinleyip kabul edendir.]

[66] الحكمة ضالة المؤمن
[Hikmet, müminin yitiğidir.]
Mü’min oldur kim köŋülden cehl naḳşın pāk éde
Cümle[y]i ẕerrāt-ı ḥikmet birle ol idrāk éde
[Mümin, gönlünden cehalet nakşını temizleyen ve her şeyi hikmet zerreleriyle birlikte idrak eden kişidir.]
(vr. 136a)

[67] الشر جامع لمساوى العيوب
[Şer, kusurların kötü yönlerini toplayıcıdır.]
Ḫalḳ ile şerr eyleyüp yavuzlik étme ey beşer
Gizlü ‘aybıŋ bolsa fāş éder cihānda anı şer
[Ey insan, halkla kötülük işleyip fenalık etme! Çünkü gizli kusurun varsa, kötülük onu dünyada meydana çıkarır...]

[68] كثرة الوفاق نفاق و كثرة الخلاف شقاق
[Çok muvafakat nifaka, çok muhalefet de bozuşmaya sebep olur.]
Bil yaḳīn kim çoḫ vifāḳuŋ soŋı imes cez nifāḳ
Nice kim artuḫ ḫilāfıŋ ṣoŋıdur renc-i şiḳāḳ
[Şüphesiz bil ki, çok muvafakat etme, uygun bulup “peki” demenin sonu münafıklıktır. Nitekim fazla muhalefetin sonu da anlaşmazlık ve bozuşmadır.]

[69] رب امل خائب و قال

[Nice emeller vardır ki, boşa çıkar…]
Olmagil ġamgīn ki köŋlüm istegi gelmez ele
Yetişür öz va'desinde her ne kim ḳısmet ola
[“Gönlümün isteği ele geçmez” diye üzülme! Her ne kısmet olsa, o kendi vadesinde erişir.]

(vr. 136b)
[70] رب رجاء يؤدى الى الحرمان

[Nice ümitler vardır ki, mahrumiyete uğratmıştır…]
Bağlama her nesteye ümmīd ü olma şād aŋa
Ṣoŋı çün ḥırmān imiş her nesteni bünyād aŋa
[Her şeye ümit bağlama ve ona (sahip olduğunda) sevinme! Çünkü her şeyin esasının sonu mahrumiyetmiş…]

[71] رب ارباح يؤدى الى الخسران

[Nice kazançlar vardır ki, sonunda hüsrana uğratır.]
Mālini kim aṣṣıya vérse görür āḫir ziyān
Mālden aṣṣı dilersen yiyegör anı hemān
[Kim malını kazanca veya faize verse, sonunda ondan zarar görür. Eğer maldan fayda görmek istersen, onu hemen yemeye bak!..]

[72] لسان العاقل فى قلبه

[Akıllının dili, kalbindedir.]
'Āḳılüŋ köŋlündedür dili yüŋül étmez özin
Köŋli ile danışup taḳrīb ile söyler sözin
[Akıllı insanın dili, kalbindedir. O, (düşünmeden söz söyleyip) kendisini hafif durumuna düşürmez; sözünü gönlüyle danışıp (akla) yaklaştırarak söyler.]

(vr. 137a)
[73] لسان العاقل وراء قلبه

[Akıllının dili, kalbinin ötesindedir.]
'Āḳılüŋ köŋline tābi'dür dili ey hūş-yār
Söylemez sözin te'emmül étmeyüp bī-iḫtiyār
[Ey aklı başında olan insan, akıllı kişinin dili gönlüne uyar. O, sözünü iyice düşünmeden iradesizce söylemez.]

[74] قلب الاحمق وراء لسانه

[Ahmakın kalbi, dilinin ötesindedir.]
Eblehüŋ çün köŋlüne tābi' degil hergiz dili
Güldürür herze démekden özüne dāim éli
[Akılsızın dili gönlüne uymadığı için, o her zaman saçma sapan söz söylemekten dolayı el-âlemi kendisine güldürür.]

[75] البخيل مستعجل للفقر يعيش (vr. 137b) فى الدنيا عيش الفقراء و يحاسب فى الاخرة حساب الاغنياء

[Cimri, (korktuğu) fakirlik konusunda acelecidir; dünyada fakirler gibi yaşar; ahirette zenginler hesabıyla hesaba çekilir...]

Dehr ara kiçer baḫīlüŋ ḥāli yoḫsul teg ḫarāb
Līk vérür āḫiret[d]e aġniyālar teg ḥisāb

[Cimrinin hâli dünyada yoksul gibi harap geçer. Fakat o ahirette zenginler gibi hesap verir…]

اللهم اغفر رمزات الالحاظ[6]

(vr. 138a)

[76] المرء مخبوء تحت لسانه

[Kişi, dilinin altında gizlidir.]

Gizlüdür öz dilinüŋ alṭında epsem olsa er
Kim ne bilür anı kim cevherçidür yā pilever

[İnsan sussa, kendi dilinin altında gizlidir. Onun cevherci mi yoksa çerçi mi olduğunu kim ne bilir?!.]

[77] من عذب لسانه كثر اخوانه

[Dili tatlı olanın dostu çok olur.]

Bolsa sözüŋ datlu dil arı saŋa él yār érür
'Aksine érse yüzüŋden barçası bīzār érür

[Eğer sözün tatlı, (niyetin iyi), dilin temiz olursa, başka insanlar sana dost olur… Aksi takdirde senin yüzünden herkes bıkmış, usanmış olur…]

[78] بالبر يستعبد الحر و قال

[İyilikle hür kişi, kul köle edilir.]

Yaḫşılıġ ḳıl dehr ara tā ḫalḳ senden şād ola
Bende olur luṭf körgec handa bir āzād ola

[Dünyada iyilik et ki insanlar senden dolayı sevinsinler. Nerede bir hür varsa, iyilik görünce kul-köle olur.]

(vr. 138b)

[79] بشر مال البخيل بحادث او وارث

[Cimrinin malını felâket veya vârisle müjdele!..]

'Ālemüŋ mālin baḫīl er cem' ḳılsa bī-şümār
Yā gide ġāret bile yā apara mīrāṣ-ḫ̮ˇār

[Cimri kişi dünyanın malını toplasa, o mal ya yağmayla elinden gider veya onu miras yiyici alıp götürür…]

[6] Vr. 138a'da bu sözün devamı ve tercümesi yer almadığından, onarım sırasında sayfaların karıştığı anlaşılmaktadır. Sözün devamı ve tercümesi vr. 142a'dadır.

[80] لا تنظر الى من قال وانظر الى ما قال

[Söyleyene bakma; söylenen söze bak!]
Söze baḫgil kim nedür ma'nīsi ey nīgū-ḫiṣāl
Baḫma kim kimdür diyen cāhil eger ṣāḥib-kemāl
[Ey iyi ahlâk sahibi, "Manası nedir?" diye söze bak! Onu söyleyenin cahil mi yoksa (ilim ve) olgunluk sahibi mi olduğuna bakma!..]

[81] لجزع عند البلاء تمام المحنة

[Belâ sırasında sabırsızlıkla sızlanmak, zahmetin tamamıdır.]
Ol belālarda şekībā iste Ḥaḳ'dan yārlıġ
Ṣabr ḳıl kim ṣabrdan çoḫ müşkil érür zārlıġ
[Belâlar sırasında sabırlı ol; Cenab-ı Hak'tan dostluk ve yardım iste! Sabret ki, ağlayıp inlemek sabırdan daha çok zordur…]

(vr. 139a)
[82] لا ظفر مع البغى و قال

[Azgınlıkla zafer olmaz.]
Olmaya hergiz muẓaffer ḫalḳa cevr éden kişi
Érmeye maḳṣūdına anuŋ ki ẓulm ola işi
[İnsanlara zulmeden şahıs, asla başarılı ve üstünlük kazanmış olmaz. İşi zulüm olan kimse istediği şeye erişemez.]

[83] لا ثناء مع الكبر

[Kibirle övgü bir arada bulunmaz.]
Ḳıl tevāżu' pīşe ve ḳoy kibri kim érür ḫaṭā
Söylemez hīç kimse yaḫşı olana hergiz yaman[7]
[Alçak gönüllü olmayı âdet et ve kibri bırak! Çünkü kibirden hata erişir. Hiç kimse iyi olana kötü söz söylemez.]

[84] لا بر مع مشح و قال

[Cimrilikle iyilik bir arada bulunmaz.]
Élge ḥākim olayım diyer iseŋ vér ni'meti
Olma mümsik nice kim olmaz baḫīlüŋ devleti
[Mademki cimrinin devleti (baht, saadet ve nimeti) olmaz, öyleyse sen cimri ve eli sıkı olma! Eğer "insanlara veya bir memlekete hâkim olayım" dersen, nimeti ver!..]

(vr. 139b)
[85] لا صحة مع النهم و قال

[Oburlukla sağlık bir arada olmaz.]

[7] Bu mısra, "İyilik, dili keser (aleyhte konuşmayı engeller)" manasındaki sözün tercümesinde (vr. 135a) geçmişti. Şair veya müstensihin dalgınlıkla o mısraı burada tekrar yazdığı anlaşılmaktadır. Bu ikinci mısraın ilk mısra ile kafiye teşkil etmemesi de yanlışın başka bir işaretidir.

Sağlığı olmaz onuŋ kim çoẖ yiye dāim ṭa‘ām
Yemegi az yiyegör ger ṣıḥḥat istersen müdām
[Her zaman çok yemek yiyen kimsenin sağlığı olmaz. Eğer devamlı sağlık istersen, yemeği az yemeğe bak!]

[86] لا شرف مع سوء الادب
[Kötü ahlâkla şeref bir arada olmaz.]
Ululuġ lāyıḳdur aŋa kim ola andan edeb
Devlete ḳābildür er ẖod olmaya ṣāḥib-neseb
[Büyüklük, kendisinde edep, terbiye olan kişiye lâyıktır. Kendisi soy-sop sahibi olmasa da devlete (makam, nimet ve saadete) kabiliyetlidir.]

[87] لا اجتناب من محرم مع الحرص
[Hırsla haramdan sakınılmaz.]
Érmeyim dérseŋ ḥārama ḥırṣdan ḳıl ictināb
İsterseŋ utanmamaġ étgil ḳana‘at iktisāb
[“Harama erişmeyeyim” dersen, hırstan sakın! Utanç verici duruma düşmemek istersen, kanaat elde et!]

(vr. 140a)
[88] لا راحة مع الحسد و قال
[Kıskançlıkla huzur bir araya gelmez.]
Rāḥatı yoḳdur anuŋ kim ola köŋlünde ḥased
Rāḥat isterseŋ ḥased rencin özüŋden eyle red
[Kalbinde kıskançlık bulunan kimsenin rahatı, huzuru olmaz. Eğer rahat etmek istersen, kıskançlık zahmetini kendinden geri çevir!..]

[89] لا محبة مع مراء و قال
[İnat ve itirazla muhabbet bir arada olmaz.]
Önegilik birle çün kim perveriş taptı mizāc
Yoẖturur onda maḥabbet çün érür ehl-i lecāc
[Bünye, inatçılıkla yetiştirilmişse, onda sevgi ve dostluk olmaz. Çünkü kendisi, çekişen, inatçı ve (düşmanlıkta) ayak direyicidir.]

[90] لا سؤدد مع الانتقام
[İntikamla efendilik bir arada olmaz.]
Dehr ara ger ululuġ ferin dilerseŋ ey ulu
Olmagil zinhār kim hīç kimse ile kīnelü
[Ey saygıdeğer (insan), eğer dünyada büyüklük kuvvetini istersen, sakın hiç kimseyle kinli olma! (Kimseye karşı gizli düşmanlık besleme!)]

(vr. 140b)
[91] لا زيارة مع الزعارة و قال

[Kötü huylulukla ziyaret olmaz.]
Göre varsaŋ bir ‘azīzi tāze dutgil yüzüŋi
Ṣormayınca bī-teemmül söyleme sen sözüŋi
[Değerli, muhterem bir kişiyi ziyarete gitsen, onun yanında güler yüzlü ol! Sormayınca, iyice düşünmeden söz söyleme!]

[92] لا صواب مع ترك المشورة
[Danışmayı terk ederek doğru bulunmaz.]
Meşveretsiz iş ḫaṭādur ey şeh-i ‘ālī-cenāb
Meşveret ḳıl her işe vallāhu ālem bi’ṣ-ṣavāb
[Ey yüksek ahlâklı hükümdar, danışmadan iş yapmak hatadır. Her iş hususunda (o konuyla alâkalı, bilgili ve güvenilir kişilerle) istişare et; fikir edinmek için konuş, görüş! Doğrusunu Allah daha iyi bilir.]

[93] لا مروة لكذوب
[Yalancının mürüvveti (mertliği, insanlığı) yoktur.]
İsteme keẕẕāb olandan sen mürüvvet zīnhār
Yoḫ turur ẕātında mürvet ḳavline hem i‘tibār
[Sakın sen çok yalancı olandan mürüvvet (insanlık, mertlik, cömertlik) bekleme! Çünkü onun şahsında mürüvvet yoktur; sözüne de değer verilmez…]
(vr. 141a)

[94] لا وفاء لملوك و قال
[Hükümdarlarda vefa olmaz.]
Olma maġrūr ir mülūk oġlum diyüp ḳılsa ‘aṭā
Nice kim olmaz mülūk ehlinde āyīn-i vefā
[Eğer hükümdarlar sana “Oğlum” diye iyilik etse, ihsanda bulunsa ona güvenip aldanma! Çünkü hükümdarlar takımında vefa (sözünde durma ve dostlukta devamlı olma) âdeti yoktur.]

[95] لا كرم اعز من التقى
[Takvadan daha aziz bir soyluluk ve ululuk yoktur.]
Pīşe eyle kendüŋe taḳvāyı ey nīgū-şi‘ār
Ḫalḳ ara oldur girāmī kim érür perhīzkār
[Ey iyi şiarlı (alâmetli), kendine takvayı iş edin! İnsanlar arasında hürmete lâyık olan, takva sahibi, yani günahlardan sakınan kişidir.]

[96] لا شرف اعلى من الاسلام
[İslâmdan daha yüce bir şeref yoktur.]
Ādem oġlında şeref İslām érür ey Müslimīn
Kimde kim İslām imes it yig dürür andan yaḳīn
[Ey Müslümanlar, insan oğlunda şeref, İslâm’dır, Müslüman olmaktır. Kimde Müslümanlık yoksa, şüphesiz ki köpek ondan daha iyidir.]

(vr. 141b)
[97] لا معقل احسن من الورع
[Vera (takva)dan daha güzel bir sığınak yoktur.]
İster iseŋ īmin olmaġ bir belādın zīnhār
Cehd édüp zühd ü vera‘dan özüŋe yapgil ḥiṣār
[Bir belâdan emin olmak istersen, aman çalışıp kendine zühd ve takvadan bir kale yap!]

[98] لا شفيع انجح من التوبة
[Tevbeden daha kurtarıcı bir şefaatçi yoktur.]
Taŋrıdan raḥmet dilersen emrine olgil muṭī‘
Tevbe ét kim tevbe érür her günehkāra şefī‘
[Allah'tan rahmet dilersen, onun emrine itaatkâr ol! Tevbe et ki, her günahkâr için şefaatçi tevbedir.]

[99] لا لباس اجمل من السلامة
[Sağlık ve selâmetten daha güzel elbise yoktur.]
Olmaz Ādem oġlına ‘ālemde saġlıġ tek libās
Saġlıġa şükr eyle ger egniŋdeki olsa pelās
[İnsanoğlu için dünyada sağlık gibi (güzel ve değerli) elbise olmaz. Sırtındaki eğer aba, çul olsa da sağlığa şükret!..]

(vr. 142a)
[100] [اللهم اغفر رمزات الالحاظ][8] وسقطات الالفاظ و شهوات الجنان و هفوات اللسان
[Allah'ım, gözlerimizin işaretlerini, sözlerimizin yanlışlarını, kalbimizin şehvetlerini ve dilimizin sürçmelerini affet!]
Saḫla ḥıfẓıŋ birle yā Rab her baḫışnı gözden
Köŋli yavuz ārzūdan dili yavuz sözden
[Yâ Rabbî, muhafazanla gözlerimizi her (kötü) bakıştan, gönlümüzü kötü istekten ve dilimizi kötü sözden koru!]

[8] Sözün bu ilk kısmı, vr. 137b'dedir.

Sonuç

Yazma nüshalarının çokluğuna bakılarak denebilir ki, Hz. Ali'ye ait *Sad Kelime*'nin en yaygın Türkçe tercümelerinden biri, mütercimi kesinlikle bilinmeyen ve *"Sekiz uçmag u yedi tamunun ahvâlin yakîn"* mısraıyla başlayan metin, diğeri ise Kastamonulu Müderris Hâcegîzâde Mustafa bin Mehmed (ö. 998/ 1589-90) tarafından yapılan çeviridir. Burada incelediğimiz ve metnini sunduğumuz tercümenin ise tek nüshadan ibaret oluşunu göz önünde tutarak yaygınlık kazanmadığını söylemek, herhâlde yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte, bahis konusu eser, İslâm ahlâk ve adabına ait bilgece fikir ve tavsiyeleri taşıması dolayısıyla terbiye açısından incelenmeye lâyık, aynı zamanda manzum, didaktik bir çalışma semeresi oluşu, güzel ve özlü sözleri içine alışı yönünden edebî değer taşıyan bir kitapçıktır. Belirttiğimiz vasıflarına ek olarak Türk dili tarihi araştırmaları bakımından da ilgi çekici sayılabilecek bu metni yayınlamanın faydalı olduğu düşüncesindeyiz.

Kaynaklar

Âdil bin Ali bin Âdil Hâfız, *Sad-Kelime-i Alî*, Ankara Millî Ktp. Yz. B 253.

Mîr Celâleddîn Hüseynî Urmevî Muhaddis *Matlûbu Külli Tâlib Min Kelâmi Emîrü'l-mü'minîn Alî bin Ebî Tâlib*, İntihâb Câhız, Şerh Reşîd-i Vatvat. (H. 1382/ M. 1962),

Ateş, Ahmed (1968). *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi

Buran, Ahmet vd. (2014). *Çağdaş Türk Yazı Dilleri 1 Güneybatı/Oğuz Grubu.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Ceyhan, Âdem (2006). *Türk Edebiyatında Hazret-i Ali Vecizeleri*. Ankara: Öncü Kitap.

Develi, Hayati (1995). *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar*. Ankara: TDK Yayınları.

Doerfer, Gerhard (1977). "Das Chorasantürkische". Ankara: *TDAY Belleten*. 127-204.

Ercilasun, Ahmet Bîcan (2006). *Başlangıcından Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Ergin, Muharrem (1971). *Azeri Türkçesi.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Ertuğrul, Ali (2009). "Sefîne-i Tebriz İsimli Mecmuada Hz. Ali'ye Nispet Edilen Dualar ve Sad Kelime". *Hazreti Ali –Sempozyum Bildirileri*- 24-25 Ekim 2007, İzmir. 227-258.

Gül, Mehmet (2013). "17. Yüzyılda Azerbaycan Sahasında Yazılan Hikayat Adlı Eserdeki Ünlü Uyumları Üzerine Bir İnceleme". *Turkish Studies* 8 (Yaz 4). 877-885.

Gülsevin, Gürer vd. (2004). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Karabulut, Ali Rıza.(1995). *Kayseri Râşid Efendi Eski Eserler Kütüphanesindeki Türkçe Farsça Arapça Yazmalar Kataloğu*. Ankara.

Korkmaz, Zeynep (2005). *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I*. Ankara: TDK Yayınları.

Korkmaz, Zeynep (2015). *Türk Dili Üzerine Araştırmalar IV*. Ankara: TDK Yayınları.

Krafft, Albrecht (1842). *Die Arabischen, Persischen und Türkischen Handschriften der K.K. Orientalischen Akademie zu Wien.* Wien.

Pertsch, Wilhelm. *Verzeichniss der Persischen Handschriften der Königliche Bibliothek zu Berlin*. Berlin: 1888.

Tekin, Şinasi (1974). "1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde 'olga-bolga' Sorunu". Ankara: *TDAY Belleten 1973-1974*. 59-157.

Tuna, Osman Nedim (1986). *Türk Dilbilgisi (Fonetik ve Morfoloji).*Malatya: İnönü Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Ders Notları-3.